

SÍLVIA PLANAS; MANUEL FORCANO. *Història de la Catalunya jueva: Vida i mort de les comunitats jueves de la Catalunya medieval. Fotografies de Josep M. Oliveras*. Girona: Ajuntament de Girona; Barcelona: Àmbit Serveis Editorials, 2009. 233 p.; 26 cm. ISBN 978-84-96645-04-2.

Els dos autors, Sílvia Planas i Manuel Forcano, són dos prestigiosos estudiosos del judaisme de casa nostra. Les seves nombroses aportacions en diversos llibres i articles científics, així com la seva presència al capdavant d'institucions culturals del nostre país, vinculades al món dels estudis hebraics i de la història del judaisme, els fan prou coneguts i són garantia plena d'un treball sòlid tot i que es vol amb voluntat d'arribar a un públic ampli i no especialitzat. El llibre que han redactat conjuntament, amb l'ajut de Josep M. Oliveras, com a fotògraf, revalorava encara més el paper de la ciutat de Girona com a capdavantera en els estudis i la presència de la població jueva en la Catalunya medieval, i en aquest cas, amb la voluntat de posar a l'abast d'un ampli sector de lectors, no necessàriament especialitzats, les línies i els aspectes essencials per a conèixer amb rigor els trets bàsics del que fou i com fou aquesta presència dels jueus entre nosaltres.

L'obra no es limita a l'espai estricte català, tot i que el pren com a referència constant i bàsica. El lector hi trobarà sovint al·lusions als territoris i regnes propers, que configuraren en el seu moment el que coneixem com a Corona catalanoaragonesa.

El text s'ha estructurat en dos grans parts o blocs, cadascun dels quals està confiat a un dels dos autors. La primera part, redactada per Sílvia Planas, sota el títol «Ço que ha perdut», vol presentar i posar en consideració de l'estudiós, de l'erudit o del simple curiós la realitat de la presència jueva que desaparegué amb les persecucions i sobretot amb l'expulsió de 1492, o la conversió d'alguns dels membres de la comunitat jueva que habitaven terres de la confederació catalanoaragonesa. No n'han quedat ni sinagogues ni edificis que puguin qualificar-se estrictament d'origen jueu, però sí que se n'ha conservat la memòria i el testimoni en documentació diversa i en objectes de tota mena, i fins i tot objectes d'ús litúrgic; tot i així, l'autora reclama que els expulsats i perseguits també varen fer aquest país, i varen contribuir a forjar el seu entramat social, econòmic i cultural al llarg, pel cap baix, de mil anys.

Com toca, se situa en primer lloc el marc espacial i temporal de la història dels nostres jueus, a partir dels orígens més allunyats, que coincideixen amb la presència i el domini de Roma, i per això se'ns parla de «molts segles de presència», de manera que es fa inimaginable una història de Catalunya sense tenir en compte l'existència de la població jueva al llarg dels segles medievals, presència que es féu més rellevant encara en moments clau i tràgics de la història

catalana com l'assalt d'Almanson del 985, o en altres de canvis importants, com les conquestes comtals, especialment les de Lleida i Tortosa, en què els jueus esdevingueren un element més en la construcció del país.

Com no podia ser d'altra manera, es dedica una atenció especial a l'aljama, tant com a forma d'organització de la comunitat, de relació amb el poder reial, com també com a institució que sistematitza la fiscalitat de les diverses comunitats jueves. La distribució demogràfica de les diverses comunitats, l'espai físic que ocupaven dins de les ciutats i viles catalanes, les morfologies dels barris jueus, el seu condicionament per imposició del poder reial, municipal i eclesiàstic, així com els elements bàsics de la vida comunitària, com la sinagoga o sinagogues, el micvé, les escoles de dones, etc., s'estudien amb deteniment i se n'ofereixen les diverses realitats observables en el nostre àmbit històric. El pes de la Torà i del Talmud, també el dels rabins i altres càrrecs de la comunitat, i la necessitat de conviure sota dues lleis, la d'Israel i la del regne, marcaren l'evolució de cada comunitat i la seva vida quotidiana, com s'observa en nombrosos exemples i casos a diferents indrets del Principat. Tanmateix cal destacar com és d'erroni el tòpic sobre la diferència física entre cristians i jueus i fins i tot sobre algunes divergències en formes de vida, tot i les normes alimentàries, festivitats religioses i calendari, així com pràctiques culturals, que els diferenciaven, malgrat que compartien uns mateixos espais de coexistència. És d'agrair que els autors hagin posat un cert èmfasi en el paper de la dona dins de la comunitat jueva, tant dins el marc de la família com en el de la transmissió de la cultura i en l'àmbit econòmic, comercial i públic. El matrimoni i la mort, dos moments transcendents tant per a l'individu com per a la comunitat, apareixen fidelment i específicament analitzats i ambientats, amb explícita referència a la riquesa del testimoniatge arqueològic gironí, el més ric en esteles funeràries de tota l'Europa occidental. Les festes més significatives del calendari jueu, amb l'òbvia referència al dissabte, hi són detalladament especificades i il·lustrades amb textos de casos concrets que mostren a bastament la importància i la incidència personal i col·lectiva de cadascuna d'aquestes celebracions.

Com no podia ser menys, s'hi destaca també el rol dels jueus al servei de la Corona, ja sigui en l'activitat diplomàtica, l'exercici de la medicina o la gestió i administració del tresor públic, com a experts financers, exercint de batlles reials i àdhuc de batlles generals, i de torsimanys, donada la seva habilitat en el domini de diverses llengües. És especialment en els regnats dels dos Peres, el Gran i el Cerimoniós, que s'identifiquen les èpoques daurades de la presència jueva en terres catalanes. La resta d'oficis, diversos i rellevants, des de manobres fins a mercaders, de llibreters, a sabaters, o de dides a perleres, denoten l'àmplia gamma de les feines exercides pels diversos membres de la comunitat;

feines que sovint han quedat eclipsades per la pràctica de la usura, exercida per diversos membres de diferents classes socials i de múltiples indrets, també a favor de gent molt diversa, del rei als nobles, de camperols a burgesos.

Les violències reiterades, però sobretot les del segle XIV, les acusacions, sovint malèvoles, contra membres de les aljames, vinculades amb la violació de les hòsties consagrades o crims mai provats, caracteritzaren i marcaren l'etapa final del judaisme al nostre país, en la qual no manquen la reclusió dins dels calls i els baptismes forçats o els assassinats massius, com els esgarriposos i generals de 1391. L'exili interior o la fugida cap a altres terres es compten entre les diferents solucions finals sofertes per aquells que també feren el nostre país i hi deixaren la seva petjada.

La segona part de l'obra, encomanada a Manuel Forcano, analitza la continuïtat «espiritual» de la presència jueva, l'herència de la cultura hebraicocatalana, acumulada i consolidada entre els segles X i XV, malgrat discriminacions i marginacions; la força de la càbala, la transmissió de la cultura clàssica, el mestratge dels àrabs, la intensa activitat traductora de l'hebreu i a l'hebreu; la rellevància de figures influents com Maimònides i la seva àmplia obra, amb la polèmica annexa que trasbalsà les comunitats de Catalunya i la Provença. El paper exercit per Nahmànides o Ramban, figura clau de la polèmica, i els seus intents de cercar la unitat i la liquidació de les hostilitats, és un dels aspectes més destacats en aquesta obra, com també la importància de Salomó ben Adret de Barcelona, un dels savis jueus més brillants del seu temps i més influents per tot l'Occident, per la seva autoritat jurídica i moral. Hom hi trobarà ben travada l'exposició de la vida intel·lectual dels segles XIV i XV, enmig de les grans calamitats que enfonsaren i desferen les velles comunitats. Les grans figures de sòlids polemistes i brillants intel·lectuals hi són exposades en el seu just context, assenyalant les aportacions de cadascun d'ells al prestigi i la rellevància del judaisme català baixmedieval.

El plany final per la desfeta de 1492, la liquidació de segles de convivència i d'aportacions literàries, científiques, filosòfiques i humanes, tanca una obra sòlida, que no solament es pot tenir com a treball de referència sobre la presència jueva a casa nostra, sinó que també és un llibre que —ho he dit a l'inici— té el valor afegit de l'alta qualitat de la selecta tria de reproduccions de retaules, textos arxivístics i documents, reproduïts i traduïts. Per tot això, tenim la seguretat que serà una obra de referència, de síntesi, i una bona aproximació al coneixement precís de cinc segles de vida comuna, amb tots els seus problemes, tensions i enteses, que al llarg dels segles s'han anat produint entre les dues cultures, cristiana i jueva, que, a més de la musulmana, han marcat i condicionat la història del nostre país.

Notem finalment alguns detalls que convindria corregir en futures edicions. El peu de la il·lustració que reproduceix la làpida del carrer de Marlet de Barcelona (p. 147) ofereix l'antiga traducció, certament errònia, que es va fer al segle XIX del text hebreu que conté; convindria posar-hi la traducció acceptada avui dia, proposada per primera vegada per Josep M. Millàs i Vallicrosa: «Fundació pia del rabí Samuel ha-Sardí; el seu llum crema permanentment». El nom de la ciutat occitana de Narbona convindria escriure'l d'aquesta manera i no pas fent servir la forma adaptada al francès Narbonne (peu de la il·lustració de la p. 189). En la transcripció dels antropònims hebreus convindria aplicar amb més rigor la norma de fer servir l'accentuació gràfica catalana, p. ex. Pinhàs i no Pinhas (p. 185), Jedaià o Yedayà ha-Penini i no Jedaia ha-Penini (p. 188, peu d'il·lustració). També hi trobem a faltar alguns índexs, almenys un índex de patronímics i un de topònims.

PRIM BERTRAN
Universitat de Barcelona
primbertran@ub.edu

André GAGNÉ; Jean-François RACINE (ed.). *En marge du canon: Études sur les écrits apocryphes juifs et chrétiens*. París: Cerf, 2012. 289 p.; 23,5 cm. ISBN 978-2-204-09609-6. (L'Écriture de la Bible; 2)

Aquest volum recull els treballs presentats en el 65è congrés anual de l'Association Catholique des Études Bibliques au Canada (ACÉBAC) que es va celebrar l'any 2008. El llibre s'inscriu en una col·lecció que es presenta d'una manera francament atractiva:

Sous la plume de biblistes, philologues, épigraphistes et historiens des religions, cette collection nous invite à un voyage au Proche-Orient antique, à cette époque énigmatique et fascinante où le scribe est aussi rédacteur, où le texte est encore fluide, et le canon, indéterminé (p. 4).

El conjunt de treballs, nou en total, presenta excursions dins el que J.-C. Picard anomenava, en un llibre del 1999, «le continent apocryphe».

L'estudi de Jean-François Racine (Jesuit School of Theology of Santa Clara University, Califòrnia) «Écrits canoniques et écrits apocryphes: un couple bien assorti» és un estudi programàtic que es desplega en tres parts: *a)* definició de cànon: per al judaisme i per al cristianisme; *b)* el concepte d'apòcrif cristià i el problema i definir-lo: la col·lecció d'apòcrifs varia en funció dels límits establerts (de manera més o menys arbitrària): gènere literari, cronologia, pertinen-